

El paisatge selvatà en la literatura¹

NARCÍS FIGUERAS CAPDEVILA
Universitat Oberta de Catalunya

Quaderns de la Selva, 16

•

Any 2004

p. 115 a 127



• CENTRE D'ESTUDIS SELVATANS •

1. Aquesta intervenció va tenir lloc en el marc de les *Primeres Jornades de Medi Natural de la Selva*, celebrades a Riudarenes els dies 3 i 4 de juliol de 2004, el resultat de les quals es recullen en un apartat propi d'aquest número de *Quaderns de la Selva*.

El títol d'aquesta intervenció té l'origen en altres treballs meus sobre la literatura i el territori selvatà. Es tracta d'un aspecte que, si bé ha tingut un tractament ampli en altres indrets, tot just es comença a tractar en el nostre, en relació amb la nostra comarca. Pel que fa a la meua aportació a aquest camp, m'he centrat fins ara, més que entrar en la interpretació i l'anàlisi, en la recerca de la documentació de base, dels autors i les obres que tracten sobre aquesta zona, que la prenen com a escenari, que s'hi inspiren, que volen descriure'n el paisatge... Així doncs, puc aportar un, diguem-ne, catàleg d'aspectes recurrents del paisatge selvatà que la literatura ha aconseguit, tot i que, per no multiplicar excessivament els exemples, només n'esmentaré alguns com a prova del que vull dir.

El concepte de *paisatge* és un concepte complex, dens, pregnant de sentit, ambivalent, polisèmic. Almenys, hem de reconèixer ben obertament que el sentit ordinari –que avui ja ha pres carta de naturalesa–, i el que s'hi donava, originàriament, tècnicament, en les arts plàstiques, difereixen. Avui s'ha ampliat el seu significat, s'ha estès i s'ha difuminat. Present com a teló de fons, natural, vegetal, o també urbà (muralles, castells, catedrals) d'altres temàtiques, ja en els pintors flamencs, els aquarel·listes anglesos del XVIII en van ser els mestres. I després, al XIX, Turner i d'altres, tant a les illes i com al continent. La natura en les diverses estacions, verda, ocre, aquosa, lluminosa o capvespral, però predominantment els prats verds i ondulants, les ombres dels grans arbres...

En català apareix el mot en els diccionaris a darreries del segle XVII –ho ha rastrejat Francesc Roma en els seus treballs, recentment editats– i sempre relacionat amb la temàtica de la pintura de visions campestres i temes vegetals. No es refereix pas a la muntanya, que hom troba escarpada, intransitable i penosa d'habitar o de visitar. Els excursionistes aplanaran el camí de la muntanya, com F. Roma ha explicat molt bé. I les muntanyes adquiriren valor de símbol, d'un gran rendiment per al romanticisme i el primer catalanisme.

"Un tros de geografia es converteix en 'paisatge' quan l'apreciem 'només' amb uns ulls", va deixar escrit Joan Fuster (*L'home, mesura de totes les coses*, 1967). Certament, per tal de percebre el paisatge, de tenir el goig estètic del paisatge, cal contemplar-lo, cal que s'estengui davant dels ulls amb una certa amplitud, que tingui uns elements de composició –que tenen, certament, una tradició, una història.... I cal que l'individu estigui fora del paisatge que contempla, físicament o psicològicament, que se'n sàpiga fora, que se'n sàpiga visitant, admirador... No deixem Joan Fuster quan afirma, també, que "el 'paisatge', en efecte, és una 'invenció' ciutadana" (*L'home, mesura de totes les coses*, 1967). El ulls dels visitant, estiuejant, excursionista són aptes per a la captació de les dites "bel·leses de la natura": hi busquen el que volen trobar-hi, avesats per la pintura a aquesta mena de panorames o d'imatges.

El paisatge no és pas, doncs, el medi natural. Queda tant lluny de la recerca científica, que s'hi acosta amb voluntat de comprendre la naturalesa vegetal, els

processos biològics, la diversitat i la complementarietat dins els ecosistemes..., com del treball agrícola i de la vida dels qui són, per dir-ho així, “dins” el presumpte paisatge, i no el contemplen, sinó que hi viuen, en viuen, el treballen, el trepitgen... És coneguda la descoberta que en occità, per exemple, el mot “paisatge” no existeix: els pagesos occitans diuen “país”. Com no poden concebre que el país sigui “bell”, sinó que per a ells és “ferm”, o “ric”, que dóna rendiment... Josep Pla ha recollit moltes anècdotes –en què ell sembla avenir-se perfectament– sobre persones o personatges que afirmen estimar el rendiment del país, estimar la terra o les finques si les tenen inscrites al registre de la propietat, no si són més o menys belles, boniques, si fan un panorama més agradable o no. La sensibilitat passa per la propietat. En visitar els arrossars valencians amb Joan Fuster, Pla li repetia “[El paisatge] és bonic! I és bonic perquè és ric!” (*L’home, mesura de totes les coses*, 1967). Aquesta “interpretació econòmica del paisatge” la va esmentar també quan parlà de les arbrades de la Selva i de la Tordera: són més un jardí que no pas un bosc. I donen un rendiment: per això les valorava.

En el paisatge busquem sovint, com dèiem suara, el que hi volem trobar. És, doncs, una construcció cultural, no podem mirar-lo sense la memòria; el territori porta inscrita una memòria cultural (com l’han vist els pintors, els escriptors, com ens l’han explicat, com l’hem viscut col·lectivament...). Un comentarista del magnífic llibre de Simon Schama, *Le paysage et la mémoire* (1996), Daniel Bermond (*Lire*, febrer 1999) escriu: “En un paisatge hom pensa que hi veu la natura quan el que hi apareix és una història. Tota una memòria col·lectiva s’empara dels llocs i n’altera la percepció.”

La Selva, com deia en començar, no ha estat tan estudiada en el seu conjunt ni explotada des d’aquesta perspectiva. Però sí el Montseny: és infinit, o quasi, el que la literatura catalana, l’atracció de forasters, el primer estiuieg i el turisme, els excursionistes, els poetes, els memorialistes i narradors, etc., han dit del Montseny. O de la Garrotxa, dita la Suïssa catalana (al·lusió que també empraven els primers excursionistes en relació amb la “vall d’Arbúcies”, per cert). O de la Costa Brava. I això és en la nostra percepció, ja indefectiblement. Ja no podem mirar innocentment, ingènuament. Les Guílleries ja no poden destriar-se de Serrallonga. El lledoner de l’Espanya, plantat el 1876, no pot ser vist sense recórrer a Bertrana. No el podem llegir de cap altra manera.

“El paisatge –diu Gian Luigi Beccaria en el pròleg a *Lo sguardo escluso*, de Giorgio Bertone (2000)– no és una simple fotografia ocular. Fins i tot nosaltres, quan contemplem un paisatge, el veiem ja com a producte d’una memòria cultural. Un cop fixat memorablement per un escriptor, traçat per l’escalf psíquic de l’escriptura que l’ha pintat, aquell esdevé el paisatge de debò, el real, l’autèntic. Quan passo d’Itàlia a França, en les terres de Biamonti no puc no veure-hi el paisatge de muntanya i mar amb els colors vitris, puríssims, que l’escriptor li ha conferit, no puc deixar de copsar-lo en el triomf de la llum sobre l’ombra, la llum

que el banya de pertot, l'atzur que envolta qualsevol racó abandonat per l'ombra: hi copso un paisatge animat, un contrast movedís de llum i d'ombra, la serenor que s'hi escampa, i dos elements mòbils, el vent i el mar, i la immobilitat de la pedra. Són aquelles terres les que han produït Biamonti o més aviat és Biamonti qui les ha reinventades per a nosaltres?"

De vegades hi trobem el que ja anàvem a buscar, o hi continuem veient el que hi volem veure, el que "sabem" que hi ha, o el que hi havia, el que hi ha hagut sempre. Encara que el deteriorament modern ho hagi arruïnat o ho estigui fent per moments, no ho veiem. Sempre he vist certes zones del Vallès, per exemple, o de la nostra costa, com a zones deteriorades, entenguem-nos, en el sentit que no hi veia a penes medi natural o hi veia aquell medi tan "trepitjat", tan usat... Un medi "martiritzat", podríem dir. I ara quasi arribem a tenir això a tocar de casa, en els pobles de la plana i de l'interior de la Selva, però crec que encara no ho veiem, veiem el que sabem que hi havia, mirem d'esma el nostre paisatge. Els que hi som a dins. Només si tinguéssim davant per davant una fotografia de com era l'entorn immediat dels pobles fa vint anys i com és ara ens adonariem, potser, del canvi produït. I cal extreure'n conclusions fiables. I prendre mesures de futur practicables en jornades com aquestes.

El medi, és clar, es troba en interacció amb l'home permanentment, no pot ser de cap altra manera. Cal evidentment no desatendre l'anàlisi de la trajectòria humana sobre el territori. Donar una dimensió històrica i una dimensió de compromís actual, alhora, a la feina d'estudiar el territori i el paisatge, des del vessant que sigui, i a la feina de mostrar-lo des de la gestió del patrimoni. D'una banda, no podem desconèixer que han estat tradicionalment les classes benestants les que han creat els estereotips de paisatge, d'allò que cal considerar "bona vista", "paisatge agradable", "bell", ells que podien veure terra seva des la finestra i tenien capacitat, legal i econòmica, per organitzar i modificar el territori, l'àmbit rural, com ja va explicar Raymond Williams pel que fa paisatge rural anglès en aquella obra extraordinària que és *El campo y la ciudad* (1973; versió castellana, 2001); d'altra banda, també avui, el territori i el medi han de mantenir la tensió, l'equilibri inestable, entre les necessitats de la societat i els valors a preservar, això que anomenem amb la confusa i ambivalent –cada cop l'usa més gent i saps menys què volen dir– "sostenibilitat".

Fetes aquestes precisions sobre el paisatge i el medi, fóra el moment de demanar-nos, també, quin paper juga el paisatge en les obres literàries. Des de l'antiguitat la natura hi és present, però, com diu Gian Luigi Beccaria (en la presentació del llibre ja esmentat de G. Bertone), en els temps moderns i, sobretot després de Freud, no és sols escenari, si és que ho havia estat mai: "(...) Els autèntics escriptors no fan servir mai el paisatge com a teló de fons separat de l'acció i dels homes. Per mitjà del paisatge aconsegueixen de donar-nos concrecions dels personatges, de l'acció, de la situació, tot cedint poc o gens al plaer de la descripció. La natura ha esdevingut en els temps moderns aprofundiment psicològic, lloc de metàfores i

d'imatges en què es reflecteix i es fragmenta una experiència individual, la natura participa del *pathos* dels fets, els comenta, es posa ella mateixa com a objecte de meditació, de contemplació individual...”

Ara, més que abordar el paper que el paisatge juga en l'obra literària, ens referirem més aviat a la *literatura com a document*, és a dir, al que ens pot aportar per a l'estudi de l'evolució del paisatge, quins estereotips ha perpetuat, quines dades ens revela de formes de vida i de paisatge ja desaparegudes. Els treballs de Joan Nogué, pel que fa a la geografia humanista, ens van revelar ja fa temps la utilitat que la literatura podia tenir per a la geografia, i els treballs que es duen a terme a la Universitat de Girona en el projecte de recerca sobre història del paisatge aporten llum sobre el paper del paisatge en la configuració d'una identitat.

Fa molts anys Jaume Vicens Vives, en el pròleg de la seva *Notícia de Catalunya*, va afirmar que “en la gran tasca de conèixer-nos” eren necessaris, a més de l'historiador, el sociòleg i el filòleg, també el poeta, el novel·lista i l'assagista; aquests poden il·luminar “replecs íntims” fins on no pot penetrar “el més ben muntat microscopi documental”. He seleccionat, doncs, sense perdre de vista la totalitat, uns temes, que tractaré a partir de les referències a alguns textos. I acabaré recollint la imatge literària del pla de la Selva, que avui corre força riscos.

Un dels tòpics més repetits en relació amb la comarca de la Selva és el de la *cobertura vegetal*, la *riquesa forestal* i la *rusticitat*. En aquest tòpic el paisatge real i el nom de la comarca s'han retroalimentat constantment, de manera que la realitat que va donar nom al territori ha anat canviant però el nom ha evocat permanentment aquesta realitat, potser ja no tan “real”

Per a Josep Vicente, en el seu itinerari de la fi dels anys seixanta (*Catalunya Visió*, 1968), «[l]a pell de la Selva és vegetal, espessament foliada, densament verda...». D'altra banda, veu la comarca «dispersada en franges»: «es desprèn –ens diu– del color de la Garrotxa per l'ample *hinterland* feréstec de les Guilleries...; el país s'avança en direcció a mar, s'abaixa a la depressió per tornar a elevar-se cap al litoral i hi dibuixa la preciosista cal·ligrafia del tros de costa famós que hi ha entre una mica al sud de la Vall d'Aro i l'embocadura de la Tordera.» La descripció és més ajustada a la realitat, pel que fa a la comarca estricta de l'actualitat, que no pas la visió de Josep Pla, viatger o visitant, que la veu com un pla encerclat de muntanyes (incloent-hi la zona de Cassà i Llagostera), o que la del lleidatà Joan Santamaria que, els anys 20, la contempla des de dalt (o des de dins) de les Gavarres com una zona exclusivament boscosa (que ho va ser un temps, però ja molt llunyà, que ha quedat imprès en el nom de la comarca, per a molts avui incompreensible, com veurem).

No és irrellevant, doncs, des d'on es mira el paisatge, si és des de les elevacions circumdants o des del bell mig del pla. Des de l'espadat del Far «que sembla una nau de llarga proa que surt d'entre les serres», Verdager veié una part de la forest selvatana, «l'estranya mar de verdor de les Guilleries» (*Excursions i viatges*, OC, p. 1135). I des de la casa de «un senyor de Barcelona», Josep Pla trià també un moment de l'any per contemplar les Guilleries («últims de primavera, primers

d'estiu»), en què «les formes paquidèrmiques i endolcides de la Guilleria» ens ofereixen «llargues extensions de ginesta florida d'una grogor viva, d'un daurat fresc, net i rentat. És un país que sembla despoblat. No hi és perceptible cap forma d'activitat humana... El país és d'una gran *rusticitat*» (*Tres senyors*, OC 19).

Apareix, doncs, el concepte de *rusticitat*, que al·ludeix a la massa boscosa i està associat, diria, a una certa sensació de despoblament o de soledat humana que produeix el bosc, a una manera de ser del paisatge i de les persones vinculades a aquest paisatge. Prudenci Bertrana designava el triangle selvatà format pel poblet de l'Esparra (Riudarenes), Massanes i l'estació de l'*Empalme*, l'espai de les seves aventures cinegètiques, com la seva «terra santa». Desterrat a Barcelona, com és sabut, per qüestions d'inadaptació, d'exclusió social, feia responsable aquest paisatge de la seva dedicació a la literatura: «Ningú podrà saber mai l'agraïment que servo a tota aquella *rusticitat*».

També des de les Gavarres, el cassanenc Modest Sabaté veia el que per a ell era «la veritable comarca de la Selva», la plana que s'obre als seus peus; segons ell, si un hom s'hi enfila «per admirar la boscúria que a tots costat se us farà immensa» i, ja a dalt, estenent la vista a ponent, «us adoneu d'aquella plana on encara els boscos hi armonitzen (sic) el color del blat i el blau sempre intens del cel serè, exclamareu...: què és bella la Selva!». Una visió, com la de Pla, centrada a veure la quadrícula de la plana, on el bosc i els camps de conreu alternen, com veurem més endavant, i que és un tret definidor del pla de la Selva, element de diversitat natural que podem perdre.

Un altre punt de vista que els escriptors han adoptat és de les vies de comunicació: el camí-ral o el tren. Avui dia no seria possible la mateixa visió, diria jo, atès que la velocitat i la conducció individual dels automòbils han abolit la contemplació serena del paisatge. Josep Pla des dels turons de Maçanet, venint de Barcelona per la carretera general (amb un autocar, crec), cap a la zona de l'hostal de Cal Coix, veia «l'evasió» de les terres selvatanes «en la perspectiva del Pirineu rutilant» i podia afirmar: «La Selva és una depressió geogràfica en forma de quadrilàter tancat per tres costats. A Migdia la tanquen les muntanyes de Tossa, o sigui el massís del litoral que va des de Blanes a la Vall d'Aro; les Gavarres a llevant; a ponent, el massís del Montseny i les Guilleries. És una comarca, doncs, gairebé tota rodejada de muntanyes... »

Josep Pla havia fet centenars de cops el viatge entre Girona (o Flaçà) i Barcelona, i va convertir la impressió primigènica que li produïren les arbredes que proliferen al pla de la Selva, prop del Tordera, –com les Guilleries en Verdaguer– en un element desvetllador de la seva inspiració. Els textos que escriví sobre el tema en la seva joventut els retrobem en diverses ocasions en la vasta obra completa. «La comarca de la Selva –afirma– en acostar-se al fil, ondulat, dels contraforts del Montseny i de les Guilleries, fa arbredes... El curs del Tordera i l'estany de Sils.. són els elements actius dels pollancres» –com sabem aquest cultiu, que dona un

cert rendiment, com ja dèiem, s'ha sobreposat als prats de dalla tradicionals en aquesta zona.

En *Un viatge ple de notícies*, una narració primerenca de Pla, emergeix la imatge nocturna dels pollancre sota la lluna que es projecta en l'aigua de l'estany de Sils i zones inundables de l'entorn: «Feia negra nit, ja. Tot passant, es veien camps inundats i els tirabuixons de la lluna a l'aigua. Vagament crismats, els arbres blancs de les obagues, al sotragueig del vagó ballaven quelcom ingenu i fantàstic... Aque- lles pollancredes tan simètriques, ratllades per recs que s'entrecreuen que, en passar a velocitat, semblen rodar a l'entorn d'elles mateixes. De vegades, ratllaven la finestreta guspires de la màquina, com una processó. Com febles puntes de caliu, les llumetes dels pobles, en els seus salts i passeres sobtades, semblava que venien junyides per fils invisibles al tren i que les arrossegàvem per marginades, recs i turons.» Més endavant la imatge –que té un deute amb un gran narrador valencià en espanyol, Azorín– es repeteix novament en el *Quadern gris*.

Anys abans, a la fi del segle XIX, Francesc Pi i Margall en els itineraris pel país –com els de Pau Piferrer, referents i antecedents clars de Pla– havia al·ludit al «*vago sonido del viento que murmulla entre las hojas de los álamos*». Ara, Pla sentia el «*repiqueteig* [sic] del pollancre... joganer i gràcil» que «fa pensar en la música de Mozart, tan lliure i líquida» i que contrasta amb el so dels pins, que «fan una música d'orgue, de rèquiem.» La música, element paral·lel en la descripció del paisatge.

Aquesta visió de les pollancredes dins els camps plens d'aigua de les darreres pluges ha estat altament productiva. Rafael Gay de Montellà en *Girona 1900* descriu –el deute amb Pla és visible– com el tren «corria pels terraplens, feia retrunyir els entramats dels ponts de ferro i s'aturava complaent a les petites estacions solitàries, voltades de camps inundats on es veien afilerats els troncs esquelètics de les pollancredes...» Narcís Comadira escriu al *Quadern de El País* (4-VI-1998): «Després vénen amples arbredes remoroses, de pollancre drets en exacta formació militar.» M. Àngels Anglada, en el darrer llibre, pòstum, al·ludeix als «prats mig plens d'aigua de les vores de Sils».

Vinculat a la vegetació exuberant i a la humitat a què al·ludeix el nom de la comarca –d'origen llatí, com tot o quasi tot a casa nostra; SILVA vol dir 'bosc'– trobem el tema de la no correspondència exacta amb el sentit que atribuïm a «selva» en l'actualitat. La dissonància –exempta de la reflexió històrica o de la documentació imprescindible– ha ajudat a omplir força pàgines.

«Els catalans –diu Pla (*Viatge a la Catalunya Vella*)– som una mica exagerats. La Selva! ¿Per què la Selva? Tot allò que comporta la significació d'aquesta paraula –el còsmic, l'inextricable, el misteriós, el paorós–, ¿es troba per ventura en la cassola que el país fa entre la Guàrdia, la Gavarra i les muntanyes de Tossa? No vull pas dir que aquest país antigament no contingués més arbres. La cassola és certament voltada d'arbres –d'alzines sureres– i no es podria pas negar que, en aquests boscos, hi flota una certa llunyania i fins i tot una acusada solitud. També

es podria acceptar que hi ha algun porc senglar i fins i tot algun gat mesquer. Cercant molt i amb penes i treballs, hi trobaríem potser encara algun carlinàs de la gran època i potser algun vell federal retirat. El que constitueix, però, la cassola de la Selva no té absolutament res de selvàtic...» La confusió, a partir del nom, entre el passat i el present.

La idea va ser represa, molts anys després, per Josep M. Espinàs, posat a escriure una sèrie d'articles per a les comarques catalanes acompanyant gravats de Jaume Pla (*Les comarques de Catalunya*, 1978): «El nom d'aquesta comarca... permet tots mena de consideracions, segons l'humor personal i les circumstàncies. Quan un veu la Selva per primera vegada, és natural que pensi: "Home, vols dir que n'hi per tant?" D'una selva en tenim una imatge força diferent, força més "selvatge", una imatge construïda a base de làmines antigues, pel·lícules de Tarzán, documentals cinematogràfics o visions reals del Brasil o del nord de l'Índia. En una selva ens hi podem perdre i trobar-hi bèsties selvatges. Pensar que pels voltants de Santa Coloma ens pot sortir al pas un tigre és una pura il·lusió. Els camins d'aquesta comarca són trespallats, i les viles i pobles ja no poden ser més familiars, més de casa. A la Selva hi ha boscos, però selves...». Espinàs nícia aquí una reflexió, assenyada, que el durà a salvar el nom: «Així doncs, el nom de la Selva és una aberració? No diria tant. Qui sap si en d'altres èpoques aquestes disperses taques de bosc formaven una unitat prou vasta i compacta per justificar la paraula. D'altra banda, la paraula és bonica, i quan una cosa és bella mai no pot ser totalment errònia. Diguem que no passa de ser una exageració, i ja se sap que en tota exageració hi ha una base de veritat...»

Més recentment Dolors Garcia Conellà (*El drac de Bagastrà*, Barcelona, 1986, 1a ed.; 1987, 2a ed.) ha situat les aventures dels seus personatges al poblet de Bagastrà: «Bagastrà està situat al mig de camps i turonets no gaire alts. Una mica més lluny hi ha les muntanyes del Montseny que, a l'hivern, de tant en tant, veiem nevades. El nostre poble forma part de la comarca de la Selva.» Un els personatges es planteja novament el dubte sobre el nom: «Fins fa ben poc no sabia perquè li havien posat aquest nom. *No me les imagino pas així, les selves*. Una selva com cal hauria de tenir molts i molts d'arbres, i rius amplíssims farcits de cocodrils i caimans que la travessessin tota. Entre els arbres hi haurien de viure micos, goril·les i tot d'ocells diversos. A terra, entremig de les falgueres i les plantes carnívores, s'hi passejarien tigres, lleons i cérvols. De tot això, pels entorns de Bagastrà, no hi ha res. Em vaig arribar a pensar que ens prenen el pèl quan ens deien que vivíem a la selva. Què més voldríem nosaltres! Però ja ho vaig esbrinar, això del nom, i més endavant també un entendreu vosaltres. Continuant amb el poble, us diré que l'escola és ben bé al mig, a la vora de la plaça i del castell...»

Aquesta frondositat forestal va generar també espais de criminalitat que han transcendit a la literatura. El Suro de la Palla, prop de Cal Coix, a la zona de transició actual entre les províncies de Girona i Barcelona, entre Maçanet de la Selva i

Tordera, o l'indret de la Creu de la Mà, a l'antic camí-ral al seu pas per l'Hostal de la Tiona, a Franciac, encara són recordats per la gent del país com a llocs llòbrecs i tenebrosos, amb perills d'assalts i robatoris, fins i tot de mort. Ara no ens hi podem entretenir, però històries vinculades a aquests indrets són presents en els viatgers des dels segle XVI i passaren a textos de Pi i Margall, i després a narracions de Bertrana o alguna de les novel·letes motilitzants del blanenc Vicenç Coma Soley.

Si la literatura recupera el fet divers o el delictu històric comès sobre el territori o dins el paisatge, igualment, la literatura ens retorna també –és de vegades l'única màquina del temps que ens ho permet– els paisatges perduts, ens fa adonar del que ha desaparegut, dels valors paisatgístics oblidats o debolits. Els camins perduts –avui en part recuperats per nous excursionistes i amants de la cartografia històrica– i les perspectives oblidades que es poden tenir des de les elevacions no transitades per ningú (perquè ja no anem a peu ni fem segons quines distàncies, ni passem per alguns llocs ni treballem gaire a bosc). El tema es presta a la nostàlgia, a la *poesia* –en el pitjor sentit del mot– o, si voleu, a la metafísica, però podríem dir que antics paisatges, antigues vistes, es desperten d'una letargia d'anys, quan novament tornem a mirar-les.

En alguns llocs, però, cal resignar-se a un enyorament irresoluble, del qual sovint no ens consola ni l'invent de la fotografia, ni la pintura. Només la literatura ens els fa presents, hores d'ara. La major part dels paisatges de Ruyra a Blanes no es poden veure tal com ell els veia: allà no ha estat pas novament el bosc, com en tants altres indrets, el que han envaït els turons pelats o plantats de vinyes, sinó la jungla dels edificis de moltes plantes. Els pins davant la platja de S'Abanell de Blanes, que descriu Roig i Raventós, ja no existeix, com tampoc el cementiri vell de Lloret que apareix a la seva novel·la *El boig de la Pineda*.

La literatura ha descrit també amb precisió i amb passió certs elements associats al nostre paisatge, o incidències sobre aquest que no ens són estranyes. Per exemple, el foc de 1928 sobre les Gabarres que Ruyra va experimentar en les seves propietats familiars i va consignar en la seva obra, o un foc als boscos de les serres de l'Esparra descrit per Prudenci Bertrana i que Narcís-Jordi Aragó recordava des de les pàgines de la *Revista de Girona* el 1994 –ara fa deu anys, precisament, quan ens tornem a reunir per parlar del medi–, amb motiu dels focs que aquell any havien assolat aquesta mateixa zona.

L'ús de paisatge des del punt de vista ideològic, al qual ens hem referit anteriorment, no solament ha estat al servei de l'excursionisme científic i catalanista, al servei de la recuperació i reforç de la identitat. La muntanya feréstega i intransitable es va tornar, sí, un lloc adorable per als primers excursionistes, les pedres velles inservibles es van elevar a la categoria de ruïnes i monuments de la glòria nacional. Només els amants del país podien copsar el valor de les velles pedres. Tot un món el

de la descoberta del passat, i el patrimoni, en interacció amb el paisatge recorregut i contemplat, trepitjat i estimat novament, recuperat i dominat pels catalans, que l'havien oblidat en una mena d'alienació transitòria, segons com ho elaboraren els catalanistes. Certament, intel·lectuals dels anys 30, com Pere Coromines, arribaren a elogiar el paisatge català fins al punt de construir, retòricament, teories sorprenents. Si tots els catalans desapareguessin, fossin anihilats, venia a dir Coromines, al cap d'un temps aquest país, aquesta terra produiria nous catalans.

Però no solament la ideologia nacionalista se'n serví. Josep Pla en féu ús al servei del que podem designar com «la ideologia propietària» (la idea, que ja hem esmentat, de paisatge ric, el de la teva propietat, la idea que les arbredes són més belles que un bosc perquè estan ordenades i donen més rendiment...). Pla, després de la Guerra civil, en el primer article que publica a *La Vanguardia* (*Retorno sentimental de un catalán a Gerona*, 10-II-1939), evoca, en contemplar la bellesa del pla de Vidreres, l'ordre jurídic del camp català contra el comunisme i les col·lectivitzacions del període de la Revolució i la Guerra. La descripció és de les més belles que tenim d'aquest indret, però el rerafons ideològic és un cop de puny calculat, en parlar d'una població de les de més arrelada tradició esquerrana de la comarca: «*El paisaje es de una calma y de una suavidad indescriptibles. Es imposible imaginar aquí, sobre esta tierra antigua, la ferocidad del comunismo ni los dolores desgarrados de la guerra. Sin embargo, las apariencias engañan. Todo esto lo ha vivido este país verde manzana salpicado del verde oscuro de los pinares y de los alcornos de hoja perenne. Pensando en esta tierra tan amada y tan conocida de la persona que escribe estas líneas, construimos en otros tiempos apologías entusiastas de la vida del cazador de liebres y elogios un poco enfáticos de la buena cocina. ¡Qué tiempos aquellos! ¿Volverán algún día?...*»

Amb Pla hem arribat a la zona més plana de la comarca de la Selva, la zona al voltant de l'estany de Sils, la zona més baixa, al centre de les elevacions petites o més grans que envolten el que ell anomenà la «cassola» de la Selva. És aquesta la zona més elogiada per Pla, que la conegué de jove, com hem vist, de la mà de Pompeu Pascual, i que no deixà d'elogiar fins als seus darrers textos per la finor i la suavitat del paisatge. Els tòpics, que tenien amo, com veurem, són els del pla ondulat, la diversitat atractiva i les clapes de conreus alternant-se amb els boscos. Un valor paisatgístic i mediambiental en risc.

«La plana de la Selva –escrivia el 1934 Modest Sabaté a l'*Àlbum Meravella*– es caracteritza per no tenir grans extensions llises de terreny. És un conjunt de reduïdes superfícies llises, accidentades per desnivells suaus, que no arriben a formar turó. Ni a Campllong, ni a Fornells, ni del costat de Riudarenes a Aiguaviva, la plana no és una continuïtat rasant. Aquesta condició li dóna un aspecte de *diversitat atractívola* i una característica que la diferencia dels terrenys de les Guillerries, on els desnivells, abundosos, són en forma precipitada. (...) Vista des de qualsevol de les prominències gabarrenques la plana de la Selva fa l'efecte d'un *jardí immens*, on s'hagin reservat grans places que són els camps de conreu...»

Pla ja havia indicat en el *Viatge a la Catalunya Vella*, que va tenir diverses redaccions, que la de la Selva era «una plana normalíssima, d'una *finor exquisida*, sobre la qual es veu de vegades algun bosquet elegant i clar. La Selva està *encerclada de bosc*, però la *sua cassola* que forma dibuixa un *paisatge idíl·lic, tendre*, d'una deliciosa suavitat.» Els anys seixanta, però, en castellà i després en català el 1971, a la *Guia de Catalunya*, de Destino, reblà: «[A la Selva] es produeix un paisatge d'una *immensa qualitat*, d'una *elegància sorprenent*... És un paisatge clar sense ser brillant, dolç sense ser apagat, inefable sense ser deliquescent. És un paisatge per a veure-hi tranquil·lament, per a estar-hi. (...) Des del punt de vista del paisatge, aquesta és *una de les terres més fines de Catalunya*. Ben mirat, la Selva és un *pla ondulat*, amb *ondulacions tan suaus que no arriben a formar pujols*. No té, per tant, grans extensions de terreny planes, sinó petites superfícies llises accidentades per *desnivells suaus*, amb moviments de fugida de gràcia prodigiosa. No podem parlar d'una plana, d'una rasant. Això fa que tingui una *diversitat de planimetria* i de perspectives constant, un interès, dins el to menor (el to d'estar-s'hi, el to de la vida), inesgotable./ Aquesta ondulació de terres queda folgadamment empresonada per fons muntanyosos... (...) si des d'una de les muntanyes que la ceneixen es contempla la plana ondulant, sembla un *immens jardí de terres de conreu clapejades per la presència de petits boscos que apareixen com si fossin taques capritxoses de color fosc, escampades entre les terres clares*. Aquesta és una de les grans característiques de la comarca: la presència del bosc entre els camps petits... Això fa que el paisatge es presenti sempre ple, moblat...» Es plagiava, com veiem i com féu sempre, a si mateix; i a Sabaté, aquest cop.

Espinàs (*Les comarques de Catalunya*, 1978) també recollí aquesta idea en el seu concepte de *composició*: «La comarca de la Selva és un espai molt i molt agradable, perquè té allò que podríem dir “composició”. Els boscos, els camps oberts, les magnífiques masies, els pobles i les viles ben posats sobre el paisatge. Tot lliga. Emmarcada per les Guàrdies, les Gavarres, el Montseny, la comarca és una *superfície suauament ondulada*, però mai “accidentada”. La Selva és *elegant*, i té alguna cosa de gran saló a l'aire lliure, parat amb gust... I encara, si volem, aquest gran saló tan ben moblat que és la Selva té un balcó a mar. Perfecte...»

I novament Josep Vicente (*Catalunya Visió*, 1968), l'autor amb qui hem començat el nostre recorregut, al·ludeix a les ondulacions i a la successió o distribució en el territori de camps cultivats i conreus d'arbres. «(...) Pujar en alguns dels castells de la comarca –Montsoriu, Farners, Argimon– és estendre l'esguard per una *ondulació continuada* que el tou vegetal amoreix. I encara després, en el passadís paral·lel al mar que és la depressió selvàtica –camps de Sils, Riudarenes, Maçanet, Hostalric, Breda–, els *conreus anuals s'alternen amb les quadrícules dels pollancres i els plàtans*...»

La finor d'aquest paisatge, qualificat d'idíl·lic i que avui perill, ha quedat registrada recentment en el viatge de Matthew Tree (CAT. *Un anglès viatja per Catalunya per veure si existeix*, 2000): «Després de Girona he passat per Fornells de la Selva i Aiguaviva i Riudellots abans d'agafar l'Eix Transversal que m'ha portat a través del *paisatge objectivament idíl·lic de la Selva* (masies netes i polides –de tan

restaurades— envoltades de boscos). A partir de Sant Miquel de Cladells el terreny s'ha tornat muntanyós potser a causa del Montseny i les famoses Guillerries indicades amb un rètol i que no he visitat mai (de fet, no sé ben bé què són)...)»

Aquest és el paisatge que retrobem cada cop que tornem a veure'l, després d'estades fora de la comarca, després de llunyans viatges fora del país, el que identifica un territori, un col·lectiu, no dic identitari, però sí clarament generacional. S'hi referia amb claredat i destresa el vilobinenc Josep Pujol (*"Tres màscares", Tres tríptics*, 1991) en parlar del viatge dels estudiants de la comarca que van a Barcelona amb tren, una infraestructura que solcà cruelment el territori el 1862 però que ara hi està perfectament integrada: «De tant dur-la sempre a la mateixa mà, la maleta m'ha deixat un séc vermell i profund... Sempre tinc tendència a emportar-me pesos innecessaris. El tren s'ha posat en marxa, primer a poc a poc, després amb sotrac més i més accelerats, en un ritme ternari i monòton. L'estació recula per la finestra, i el món es fa molt més gran. Aviat retrobo els meus primers paisatges, aquells que em van estrenar el fitxer de la consciència, els camps planers i marrons i humits, gavines esgratinyant els sembrats, pujols amb poques previsions, i les muntanyes negades de calitja, aquells horitzons ribetejats d'arbredes. Em retornen totes les línies modestes i cansades que em van alimentar durant la infantesa. De lluny estant, com coixins, el horts d'arbres blancs en renglera, a Vilobí, a Sils, a Hostalric, ençà i enllà d'aquesta meua Selva, com coixins. Cada arbre té, aquest matí, una llepada prima de sol al tronc. I les ombres són llargues, i els ocres exagerats, i els grocs atrapats al capdamunt de les branques, tan coneguts de tardor en tardor, a hores d'ara encara em sorprenen.»

Precisament, en contrastat amb la pacífica integració del ferrocarril convencional al nostre territori, un dels perills, entre d'altres, que aquí a la plana amenacen aquesta composició idíl·lica i tradicional del paisatge selvatà és una acumulació d'infraestructures successives i coincidents (autopistes, N-II, gasoducte, Eix transversal, TGV...) que es presenten com a inevitables i peremptòries. Hom té dret a demanar-se si serveixen la qualitat de vida i el progrés dels habitants o només les necessitats d'interconnexió ràpida entre grans conurbacions. Novament, apareix el concepte de *sostenibilitat*, que cal encarar seriosament i no únicament com a pantalla per no definir-se.

Per acabar, una reflexió. Les darreres aportacions de les trobades científiques —entre les quals els simposis sobre paisatge celebrats a Olot, sota la direcció de Joan Nogué, i l'Observatori el Paisatge que encapçala— han posat en primer terme el tema del paisatge com a *bé cultural*, no únicament físic. Han reclamat bones pràctiques en urbanisme i planificació. I han cridat l'atenció sobre la necessitat d'endregar el paisatge rural, com es fa sovint amb l'urbà. Afegim-hi que la literatura és també un patrimoni lligat al paisatge, al territori, que a més de estar-hi vinculat en altres aspectes (identificació col·lectiva, retroalimentació), pot fer-li costat —com l'evolució de l'acció humana, que ha generat altres patrimonis materials, lligats al territori i indissolubles del paisatge, edificis, masos, castells, molins...

Les visions literàries ens ofereixen la possibilitat, no sempre aprofitada, de dibuixar rutes i itineraris sobre el país, i ens permeten de concretar un vessant ben productiu, assajat amb èxit en altres països, d'autèntic turisme cultural, respectuós amb el medi, que s'afegeixi al reclam d'un espai natural o d'un qualsevol element patrimonial. I això pot contribuir a generar, al seu torn, recursos per a la protecció del mateix medi o patrimoni i, en general, promou dinàmiques d'interès i de respecte. De valor afegit, un terme recurrent en moltes de les reflexions sobre el patrimoni i el desenvolupament local.

L'experiència dels anomenats *parcs literaris*, que ha aparegut a Itàlia, pot ésser perfectament traslladable a les nostres latituds. Concretament a la nostra comarca, pel vincle amb la Selva de dos monstres literaris com Ruyra i Bertrana. Esperem que sabrem entre tots trobar les fórmules que permetin d'estimar i de perpetuar per a les generacions futures i per la nostra pròpia qualitat de vida certes formes de paisatge que nosaltres, des de dins, de vegades no veiem, i que els escriptors, amb els seus ulls i amb rengles de tinta o de bits, ens ajuden a veure.